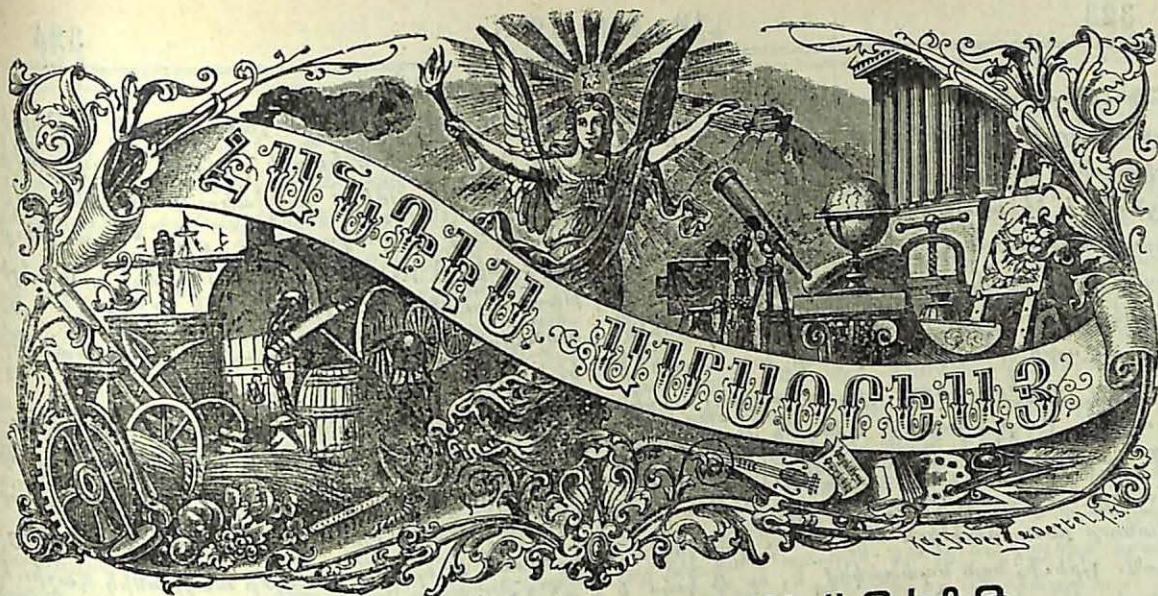

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

ԹԻԻ 7-8

ՅՈՒՆԻՍ-ՕԳՈՍՏՈՍ

ԼԹ. ՑԱՐԻ 1925

Ցարեկան 1 ստերկինգ:

ՍԱՑԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՈՆԺԱՆՈԹ ԷԶԵՐ ՄԱՇԹՈՑԻ ԵՒ ՆՐԱ ԱՇԽԱՏՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ ԸՍՏ ՕՏՈՐ ԱՂԱՐԻՐՆԵՐԻ

(Շարունակություն)

Պրոֆ. պատրիարքի հայոց համար դրած
Թղթի հայերեն օրինակը խրատական է,
նա ցոյց է տալիս թէ ինչպէս էին այլալե-
ւում պատմական վաւերագիրները դաւանարա-
նական վէճերի տաքացած միջնորդում:

Պրոֆ. Նամակի յունարէն բնագիրը, որ
սպուլած է Mansi, Թ. հատորում եւ արտա-
սպուլած Migne, P. G. 65, 856, հաշուում է
Ա — ԺԵ գլուխ: Հայերէն թարգմանութիւնը,
որ ղեկավարում է «Գիրք Թղթոց» յիշատակա-
րանում, տասնեւհինգ գլուխներէց պահել է միայն
Թ — ԺԵ: Ասորի թարգմանութիւնը պատմու-
մ է Ջաքարիա հոգևորի Եկեղեցական պատմու-
թեան մէջ¹. Սա եւս մեզ հետաքրքրող կէ-
տերում զանազանում է յունարէնից, բայց չի
մտնում էապէս հային: Մեր նիւթը պահան-
ջներով էապէս հային: Մեր նիւթը պահան-
ջներով էապէս հային:

չոււմ է կանգ առնել մի վայրկեան այս կարեւոր
թղթերի քննութեան վրայ:

Թոյն բնագիրը վերջին ԺԵ. գլխում ա-
տում է. ταῦτα δὲ πρὸς τὴν ὑμετέραν ἐπε-
στείλαμεν ἀγάπην ἐκ τῶν ὑμετέρων προ-
τραπέντες λιβέλλων, ὧν πρὸς ἡμᾶς
διεπέμφασθε, φήσαντες λυμεῶνάς τινας καὶ
τερατολόγους ἀνθρώπους ἑαυτοὺς ἐπειφοῖσαι
τῇ ὑμετέρᾳ χάριτι βουλομένους διὰ πονηρῶν
γραμμμάτων καὶ τῶν ἀντισθέσεων τῆς ψευδω-
νύμου γνώσεως διαστρέφειν τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀμαγ-
γάνευτον τῆς δρθοδόξου πίστεως κάλλος.

Հայր թարգմանում է. «Եւ զայս ամենայն
ղի գրեցաք առ ձեր սէր այդր, զի լու եղեւ
մեզ եթէ արք ոմնեք ժանդարաւք, ցնորա-
մեք անկան [ի] յաշխարհ այդր եւ կամին
խաւք ժանդար¹ իմն գրովք, հակառակութեամբ
ստարան [ի] ստախորհուրդ գիտութեան² խոտո-
րել զպարզամտութիւն, զանպաճոյճ զանմեքե-
նայ, զուղղափառ գեղն հաւատոյն³»:

Բնագրի ընդգծուած սողերը, որ նշանա-
կում են, «գրում ենք դրդուած ձերդ թղթից,
որ զգեւ էիք մեզ», թողնուած են հայ թարգ-
մանում:

¹ Թորին. ժանդար — πονηρός, զոր Արքանեան
ուղղել է ժանդար, WZKM, 1913, էջ 422 եւ հանդ.
Ամս. 1920:

² Թորին. գիտութեամբ, ուղղել է գիտութեան —
γνώσεως:

³ Զուղղափառ ὀρθόδοξον, թէ պէտք է կարգաւ
հաւատոյն գեղն:

¹ Die sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias
Rhetor, ed. Ahrens u. G. Krüger, 1899, Teubner's
Zacharia of Mytilene, ed. Hamilton and Brooks, 1899.

մանութեան մէջ: Յունարէնից երեւում է, որ պատրիարքի գրութիւնը մի պատասխան է այն դիմումին, որ արեւ են հայերը: Մինչդեռ հայն այնպէս է ձեւացնում, իբր պատրիարքից է ծագում նախաձեռնութիւնը, որը լսելով — «լու եղեւ մեզ» — հաւատին սպառնացող վտանգը, հարկ է տեսել զգուշացնել թղթով հայերին:

Ասորի թարգմանութիւնը եւս ձգած է յիշեալ տողերը, բայց չի փոխարինել ուրիշ բանով: Ասորին նայում է թղթի վերայ իրրեւ մի կարեւոր դաւանաբանական գրութեան եւ հանել է այն տողերը, որպէս զին թղթին ընդհանուր բնաւորութիւն տայ եւ ոչ լոկ հայկական: Երեւի, նոյն նպատակով է, որ մի կողմ է նետել եւ սկզբի ներածական խօսքերը:

I. Οὐ μετρίως, ἀδελφοί, συνέχειν ἡμῶν τὴν ψυχὴν καὶ τὸν λογισμὸν τῇ τυραννὶ λύπῃ καὶ ἔτρωσεν ἡ φήμη τῶν νεαρῶν, τῆς ἀπάτης ζιζανίων, ἀπερ ἔναρχος τῇ ὑμετέρᾳ πανούργῳς ἐπέσπειρε χῶρον ὁ κοινὸς τῆς φύσεως ἐχθρὸς.

Հայերէնի մէջ եւս պակասում են այս խօսքերը, ինչպէս եւ հետեւեալ ութ գլուխները եւ նրանց փոխարէն գտնում ենք հայ ինքնասիրութիւնը շոյող յառաջաբան: Թւում է, որ եւ այս կէտում օտար ձեռք է սահել Պրոկլի թղթի վերայից:

Բարբախտաբար կնիք հաւատոյ կարեւոր գործը, որ վերջերս լոյս տեսաւ Էջմիածին, լրացնում է թերի գլուխներից Գ—Թ. եւ պարզում է յառաջաբանի ծագումը: Սակայն պիտի խոստովանենք, մեր կասկածները դեռ չեն փափառում ողջովին:

Նոր ստանալով շնորհակալութեամբ Մեսրոբ արքեպիսկոպոսից կնիք հաւատոյ եւ ծանօթանալով Հ. Վարդանանի յօդուածին, ՀԱ. 1921 թ. շնորհիւ Հ. Համազասպ Ոսկեանին, չենք կարող անպայման յարիւ այն կարծիքին, որ պաշտպանում է կարապետեպիսկոպոսը իր ներածութեան մէջ եւ որին համամիտ է Հ. Վարդանանի:

Վերջինս ընդունում է, որ Եզնիկի «առ տուրք Սահակ հայոց հայրապետ եւ առ սուրբ Մովսէս մեղայականը» թղթերի անկումով կամ ետեւաւորութեամբ խառնուել են Պրոկլի թղթին եւ կազմել մէկ ամբողջութիւն ու Եզնիկ անունն էլ տեղի է տուած Պրոկլի: Միանգամայն հնարաւոր է:

Սակայն խնդիրն այն է, որ Եզնիկի թուղթը գրուած է միմիայն Մաշթոցին, ինչպէս վկայում է կնիքը («զոր գրեաց ի Կ. Պոլիս առ երանելին

Մաշդոց», էջ 130) եւ հաստատում է թղթի ոճը, ուր խօսում է եղակի դէմքով («աղաւթից քոց [իմա աղաւթիւք քոյ] տեսան սրբութեան, ընթերցումը գերադասելի է քան «աղաւթիւք ձեր», Կնիք, 130), Հետեւապէս, քանի որ Պրոկլի խառնակութեամբ թուղթը սկսւում է Եզնիկի յառաջաբանով, պէտք էր սպասել, որ վերնագրիւ եւս լինէր Եզնիկ առ Մաշդոց:

Միւս կողմից Եզնիկը թուղթը հասարակ մեղայական չէ եղել: Կնիք ի մէջ նորա անունով մի դաւանաբանական հատուած կայ (էջ 51), որ հաւանորէն առնուած է նոյն առ Մաշթոց թղթից: Երեւում է, որ նրա թուղթը անդրանիկ հաշիւ է այն խնդիրների, որոնց համար հայերը սպասում էին Պրոկլի գրութեան: Գուցէ եւ Եզնիկն է վերջինի բերողը եւ թարգմանիչը (ուրիշ տեղ նկատել ենք թղթի «աչք բժարեր» նախադասութեան նմանութիւնը ընդդէմ աղանդոցի սկզբի «ղաղան եւ զբիծ» եւ այլ):

Եզնիկի եւ Պրոկլի թղթերը սերտօրէն կապուած են միմեանց եւ բնաւ արհամարհելի են թադրութիւն չէ, որ մէկի յառաջաբանը կամակցուէր միւսին մի ամբողջութիւն կազմելու եւ Պրոկլի բերանը զնելով Եզնիկի խօսքերը Սահակի եւ Մաշթոցի հեղինակութիւնը բարձրացնելու համար: Աւելորդ կասկածամտութիւն չէ, քանի որ օտար միջամտութեան հետքերը Պրոկլի թղթում անուրանալի են: Ուշագրաւ է այս տեսակետից եւ նրա վերջաբանութեան մի կտորը, որ չկայ յունարէնում, եւ ուր յիշում են Նեստոր եւ Թէոդոր («եւ մի ի նզով ի դժոխս կործանեսցի»): Այս խորթ յաւելումը արդեօք նոյն եղնիկան թղթից չէ՞ առնուած: Ինչ եւ լինի նրա ծագումը, անպայման, միտումաւոր յաւելուած է¹, որ նպատակ ունի ընդ առաջ գնալ Սահակի եւ Մաշթոցի պատասխան-թղթի մի կարեւոր կէտին:

Սրանք իրենց պատասխանում նախ հաւատացնում են, որ միջոցներ են ձեռք առնուած միջոցութեան դէմ. «Թղթոյդ տրտմակից եղեալ... յամենայն տեղիս որ շուրջ զմեւ բնակեալ էին յղեցաք մեծ եւ պատուհասալից պատուիրանաւ մի լսել բնաւ ամենեւին զայդպիսի բարբարոսս

¹ Զնդոյեան, որ ըստ Հ. Վարդանանի (ՀԱ. 1921) կարծում է, որ յաւելուածը պատկանում է Վերբատի մօտ մօտ մարդ է. նորա ազգեցութեամբ կարող էր Եզնիկ յիշել Գրոկլի, եթէ ընդունենք, որ յաւելուածը Եզնիկից է առնուած: Այս մտքով իրաւացի է Զնդոյեանի կարծիքը:

խոտելի պիտի թուէր Մաշթոցի եւ կամ Սահակի ծանօթութիւնը Նեստորի ուսուցիչ Թէոդորի հետ:

Ակակի եւ Պրոկիի պատասխան թղթերում մեղմացրած են այն տեղերը, ուր խօսքը Թէոդորի եւ Նեստորի մասին է: Ինչպէս վերեւ բերած կտորներէր կարելի է տեսնել, միանգամ խոստովանում են Նեստորականների գործունէութիւնը, ասելով որ ամէն կողմ մարդ է ուղարկուած «մեծ եւ պատուհասարկաց պատուիրանաւ մի լսել բնաւ ամենեւին զայդպիսի բարբարոսս»: Իսկ միւսանգամ կարծես ժխտում է. «ի շնորհացն աստուծոյ այնպիսի ինչ աստ չեւ է յայտնեալ», աւելացնելով զգուշութեամբ «ապա թէ իցէ ծածկեալ ի ժանգոյ աղտեղութեան»:

Ակակի երկրորդ թուղթն, ուղղուած հայ նախարարներին, վկայում է, որ արդարեւ Նեստորական քարոզը մուտ էր գործել Հայաստան. «Աղաչմբ, մի որ զձեզ խարեցէ, գրում է Միլեթինի եպիսկոպոսը, մի պատուականութիւն երեսաց, մի բազմութիւն, մի թողացուցուք զճշմարիտ հարցն կրանս եւ զհաւատ որով հաւատացայքն, որով ապրեցայքն, զայս հարկեցայ գրել առ սէր ձեր. զի ի գալ առ մեզ սիրելեաց մերոց երիցանց Հոնայ, Բոթայ, Անձնայ, պատմել մեզ զբարի գործն զոր գործիցէք, զի զգրեալն Դիողորի կապեցէք, կնքեցէք: Արդ մի որ հաւանեցուցէ զձեզ տալ անդրէն զայնոսիկ, որք փութով եւ ակործելով ստանան զայն ի կործանումն ստացողաց նոցա եւ լսաւաց, զի եթէ Նեստորիոս վերացաւ յամենայն եկեղեցեաց, զիարդ Դիողոր<ի>ն գիրքն եւ ուսումն (յօրին, խումն) ընդունել իցէ, որք զնոյն միտս եւ վնասակարութիւն ունին» (էջ 21):

Դիողորը Թէոդորի ուսուցիչն է. վերջերը նրան եւս յայտարարեցին եկեղեցական հայրերը մեղապարտ Նեստորականութեան համար: Սակայն Ակակի ժամանակ կասկածի տակ էր բռնուած Թէոդորը: Սորա մասին էին գրել հայերին թէ Ակակը եւ թէ Եղեսիայի եպիսկոպոս Ռաբուլը: Այս երեւում է ոչ միայն Ակակի քանիցս եղած թղթից, այլ եւ Լիբերատի վկայութիւնից, որ բերեցինք վերեւ: Թէոդորի տեղ Դիողորի յիշատակութիւնը արժանի է ուշադրութեան:

Դառնանք այժմ Կորիւնին, Մաշթոցի կենսագրին: Կորիւնին քաջ յայտնի է Թէոդոր Մամուեստացու անուան շուրջը յարուցած աղմուկը: «Եայն<մ> ժամանակի, պատմում է Կորիւն, բերեալ երեւեցան Հայաստան աշխարհին գիրք տուտապատմբ, ընդունայնախաւս աւանդութիւնք

առն ուրումն հոռոմի, որում Թէոդ<որ>իոս անուն: Ասան որոյ սինհոդոսական հայրապետաց եկեղեցեացն սրբոց նշանակեալ ազդ առնէին ճշմարտահաւատ փառաւորացն Սահակայ եւ Մաշթոցի: Եւ նոցա ճշմարտասէր փութով զայն ի միջոյ բարձեալ աշխարհահալած արտաքոյ իւրեանց մերժեցին, զի մի ի լուսաւոր վարդապետութիւնն ծուխ ինչ սատանայական յարիցէն»:

«Այր ոմն հոռոմ Թէոդիոս անուն», որ իրաւամբ ուղղելի է Թէոդորոս (Թերեւս ձեռագրի Թէոդորոս սխալ ընթերցմամբ Թէոդիոս) ոչ այլ ոք է եթէ ոչ Մամուեստայ յայտնի եպիսկոպոսը:

Այս մասին կասկած չենք զարդ. Օտար աղբիւրներից յայտնի փաստերը, որոնց վերայ ծանրացանք վերեւ, հաստատում են Կորիւնի խօսքերը, այլ եւ նոր լոյս են սփռում հոյհեղինակի կցկտուր տեղեկութեան վերայ: Միւս կողմից Մաշթոցի աշակերտի եւ կենսագրի կարծես ակամայ խոստովանութիւնը Թէոդորի մասին նշանակալից է եւ վկայում է յօգուտ Մատթեոսի առաջարկած սրբապաշտութեան:

Կորիւնի երկը քննութեան պէտք ունի, թողնելու է ուրիշ անգամուայ, որպէս զի չենք զուրկ մեր անմիջական խնդրից: Նկատենք, սակայն, որ Մաշթոցի կենսագիրը շատ հեռու է բաւարարելու այն պահանջներին, որ կարելի առաջադրել մի աշակերտի, որ գրում է իր ուսուցչի կեանքը: Կորիւնը, որքան ճոռումարան, նոյնքան սակաւագէտ է: Գուցէ եւ աւելի գիտէ, քան յայտնում է մեզ, խոստովանելից յառաջաբանը, ուր ուղում է նաեւ «զհամատարած տրեքն վարդապետական ծովումն», նման է շքեղ մուտքի, որ տանում է մի խեղճ տնակ, Ուստի եւ վերջարանութիւնը, ուր յայտարարում է, որ «ոչ եթէ ի հին համբաւուց տեղեկացեալ մատենագրում է, այլ «որոց մեր իսկ ականատես եղեալ» թողնում է բոլորովին հակառակ տպաւորութիւն:

Ականատեսից շատ աւելի կարելի էր սպասել, մանաւանդ այնպիսի խնդրում, ինչպէս է հայ գրի եւ դպրութեան ծագումը: Մաշթոցի աւելի քան արժանի էր, որ երախտապարտ սերունդը գիտենար նրա կեանքը եւ նշանաւոր յղացման մանրամասնութիւնները:

Պարիս:

(Շարունակելի:)

ՊՐՈՓ. Ն. ԱԴՈՍԹ

